

## АСАБЛІВАСЦІ ЎЗНІКНЕННЯ АСІМІЛЯЦЫЙНАЙ МЯККАСЦІ ЗЫЧНАГА [з] У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ГАВОРКАХ

Асіміляцыйнае змякчэнне зычных – адна з вызначальных, характэрных рыс беларускага маўлення, і літаратурнага, і дыялектнага. Для літаратурнага яна замацавана як арфаэпічная норма, у той жа час сістэматызаваных звестак адносна распаўсюджанасці і спецыфікі змякчэння свісцячых перад наступнымі мяккімі ў дыялектным маўленні няма. Гэты прабел можа быць запоўнены шляхам аналізу зафіксаваных на беларускай тэрыторыі адказаў на пытанні паводле «Вопросника общеславянского лингвистического атласа» [2] дзякуючы таму, што запісы рабіліся ў спрошчанай фанетычнай транскрыпцыі. Мы выбралі і праіндэксавалі лексемы, зыходная (праславянская) фанетычная структура якіх прадугледжвае магчымасць узнікнення асіміляцыйнай мяккасці [z].

Архіўныя матэрыялы прэзентуюць наяўнасць / адсутнасць змякчэння [z] у наступных фанетычных спалучэннях:

[z] + [v']: (рус. зверь, звезда);

[z] + [з']: (бел. у гняздзе, рус. гвозди);

[z] + [m']: (бел. змяя);

[z] + [n']: (бел. беразняк, позні, мерзне, рус. кузница, кузнец, близнецы);

[z] + [r']: (рус. козленок).

Аналіз праіндэксаваных лексем дазволіў прыйсці да наступных высноў па кожнай з зафіксаваных пазіцый.

[z] + [v']. Лексема *звер* на ўсёй абследаванай тэрыторыі ўжываецца з ідэнтычнай каранёвай марфемай, што дазваляе найбольш поўна прасачыць наяўнасць / адсутнасць змякчэння. Пры пераважнай палаталізацыі [z] сустракаюцца спарадычныя варыянты з цвёрдым зычным: пп. 328, 333, 336, 362 (віцебска-магілёўскія, слуцка-мазырскія гаворкі, беларускі заходнепалескі тып). Лексема *звезда* рэалізуецца як z'v'azda (адпавядае мэце даследавання) і gv'azda, zorka, zaga, zagan'isa (фанетычная структура не адпавядае мэце), таму аб'ектыўна прасачыць палаталізацыю немагчыма. Цвёрдыя варыянты зычнага зафіксаваны ў пп. 348, 356, 364, 368, 400.

[z] + [з']. Паколькі лексема *гвоздь* у дыялектным маўленні рэалізуецца як hwoz'з' і с'v'ik (з адпаведнымі фанетычнымі варыянтамі), адказы інфармантаў не могуць стаць крыніцай для адлюстравання аб'ектыўнай распаўсюджанасці палаталізацыі ў

даследуемым спалучэнні. Тое ж самае з формай множнага ліку *гвозди*. Рэалізацыі з асіміляванымі зычнымі пераважныя, у той жа час фіксуюцца цвёрдыя варыянты: *hwozʒ'*, *hwazʒ'ej* (віцебска-магілёўскія гаворкі) і *hvozd'*, *hvozd'i* (беларускі заходнепалескі тып). Форма меснага склону адзіночнага ліку слова *гняздо* (літаратурнае – у *гнязде*) дазваляе зрабіць высновы пра няўстойлівасць праяўлення асіміляцыйнай мяккасці [z] пры ўжыванні слова не ў пачатковай форме. Так, побач з мяккімі варыянтамі вымаўлення цвёрдыя рэалізацыі ўжываюцца ў паўночна-ўсходніх і сярэднебеларускіх гаворках. Сустрэкаюцца і варыянты цвёрдага [z] перад мяккім [d']:  
363 – u ʧnezd'e, 375 – hnezd'e. Яны распаўсюджаны ў беларускім заходнепалескім тыпе, для якога нехарактэрны пераход [d] у [ʒ'].

[z] + [m']. Лексема *змяя*, якая ілюструе дадзеную пазіцыю, у большасці абследаваных пунктаў ужываецца з ідэнтычнай каранёвай марфемай. У некаторых пунктах паралельна ўжываюцца два-тры словы, напрыклад, 327 – z'm'aĭa // haʒ'ina // hat. Абшары з беларускім заходнепалескім тыпам вымаўлення дэманструюць найбольш частую адсутнасць асіміляцыйнага памякчэння ў дадзеным спалучэнні. Прычым часта тут цвёрда вымаўляюцца абодва пачатковыя гукі: 372 – zmeĭa, 375 – zmeĭa, 384 – zmaĭa. Яшчэ адзін варыянт з адсутнасцю памякчэння сустрэўся ў полацка-мінскіх гаворках: 360 – zm'ia. Астатнія групы гаворак паслядоўна перадаюць асіміляцыйнае памякчэнне.

[z] + [n']. Дадзенае спалучэнне дэманструе істотную варыятыўнасць рэалізацыі асіміляцыйнай мяккасці ва ўсіх групах гаворак. Так, цвёрдыя варыянты для лексемы *бярэзнік* зафіксаваны ў слуцка-мазырскіх, полацка-мінскіх, сярэднебеларускіх, гродзенска-баранавіцкіх гаворках, у беларускім заходнепалескім тыпе. У той жа час пры вымаўленні слова *кузня* цвёрдыя варыянты спарадычныя, і рэалізавалі іх пераважна інфарманты з беларускім заходнепалескім тыпам: *kuzn'a*, *kuzn'ica*.

Такім чынам, паслядоўнасць / непаслядоўнасць праяўлення асіміляцыйнай мяккасці зычнага [z] у беларускіх гаворках залежыць як ад граматычных умоў (пачатковая форма слова ці яго граматычная форма), так і ад уласна фанетычных.

## ЛІТАРАТУРА

1. Вопросник общеславянского лингвистического атласа / гл. ред. А. И. Аванесов. – Москва : Наука, 1965. – 270 с.

*Даследаванне выконваецца пры фінансавай падтрымцы БРФФД  
(дагавор № Г18М-086)*